

Simona GEORGESCU
(Universitatea din București)

Canonul împrumutului lexical – grecismele în latină

Abstract: (The Canon of Lexical Borrowing – Greek Words into Latin) The question we take as a starting point concerns the notion of “canon” in the process of lexical borrowing: does the grammatical norm impose the strict preservation of the phono-morphological features of the word from the source language or rather requires the adaptation of the borrowed word to the phonetic and morphological system of the target language? We shall analyze from this point of view the Greek words that were borrowed in classical Latin, taking into account, on the one hand, the diastatic variation and, on the other hand, the various attempts of the speakers to maintain a balance between the orthography and pronunciation in the source language and the phono-morphological specificity of Latin. Thus, we will trace back the phonetic and morphological variations that a Greek word may suffer in its process of integration into Latin, as reflected in the ancient authors and especially in the classical and late grammarians that offered various explanations of the words in question. In what form did these Greek words settle in spoken Latin? Or, better said, did they really settle in one form? Or did diatopic, diachronic and diastatic variants circulate? To answer these questions, we will use the testimony of the Romance languages: there are situations where, for a single Greek term, there must be reconstructed several variants, either synchronous - belonging to the various diatopic varieties of the spoken language – or diachronic ones.

Keywords: Lexical borrowing, Greek, Latin, phono-morphological integration, Romance Inheritance

Rezumat: Întrebarea de la care pornim privește noțiunea de „canon” în procesul de împrumut lexical: norma pretinde conservarea cât mai strictă a formei cuvântului din limba sursă sau mai degrabă cere adaptarea termenului nou intrat în limbă la sistemul fonetic și morfologic al limbii țintă? Vom analiza din acest punct de vedere cuvintele grecești împrumutate în latina clasică, ținând cont, pe de o parte, de distincția diastatică (cult vs popular) și, pe de altă parte, de diversele încercări ale vorbitorilor de a păstra un echilibru între grafia și pronunția din limba sursă și specificul fono-morfologic al limbii latine. Astfel, vom urmări variațiile de ordin fonetic și morfologic pe care le poate suferi un termen de origine greacă în procesul de integrare în limba latină, așa cum se reflectă ele la autorii antici și, mai ales, la gramaticii din perioada clasică și târzie care propun diverse explicații ale cuvintelor în cauză. În ce formă s-au stabilizat aceste grecisme în latina vorbită? Sau, mai bine zis, s-au stabilizat cu adevărat? S-au încetățenit cu o singură formă, sau au circulat variante diatopice, diacronice și diastatice? Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom recurge la mărturia limbilor romanice: există situații în care pentru un singur termen grecesc trebuie reconstruite mai multe variante, fie sincronice – aparținând diverselor varietăți diatopice ale limbii vorbite –, fie diacronice – pentru care se pot stabili perioadele de funcționare în special cu ajutorul cronologiei relative.

Cuvinte-cheie: împrumut lexical, greacă, latină, adaptare fono-morfologică, moștenire romanică

1. Canon

Noțiunea de „canon” în împrumutul lexical este greu de definit. Introducerea unui cuvânt dintr-o limbă sursă în limba țintă se supune unor parametri fluctuanți, variind între două extreme: conservarea fidelă a cuvântului din limba sursă vs integrarea cât mai bună în limba țintă?

Un cuvânt este împrumutat fie dintr-o nevoie concretă (pătrunzând odată cu referentul), fie din rațiuni de expresivitate (este mai nuanțat, mai puternic, folosit

cu ironie etc.). Fazele integrării lui în limba țintă ar putea fi rezumate astfel: inițial, termenul este resimțit ca străin și folosit cu prudență: Academia și dicționarele nu îl recunosc drept lexem aparținând limbii respective și nu îl iau în considerare; ulterior, prin uz, cuvântul ajunge să fie adoptat de vorbitori, ceea ce determină acceptarea din partea Academiei și a lexicografilor. În această perioadă, este posibil ca termenul să circule în mai multe variante, situație în care se impune luarea unei decizii în privința formei care să se considere drept normă și, prin urmare, care să apară în dicționarele limbii. În acest proces, de obicei uzul este cel care are rolul decisiv, forma în care se folosește cel mai frecvent fiind cea care se impune (evident, pronunția jucând rolul esențial, cf. fr. *coafor*, *pedichiură* etc). Există, desigur, și cazuri în care prevalează forma din limba sursă și nu pronunția: de exemplu, eng. *rugbi* [ˈrʌɡbi] a fost preluat în limba română în forma *rugbi* [rugbi] și nu **ragbi*, cum ar fi pronunțat în limba sursă.

Prin urmare, singurul canon despre care putem vorbi în cazul împrumuturilor, singurul set de norme care să implementeze uzul ar consta din factorii care determină măsura în care prevalează forma sau pronunția din limba sursă. Astfel, dacă este un împrumut preluat *pe cale cultă*, forma lui va respecta cât mai fidel semnificanțul străin (categorie în care se încadrează și împrumuturile din limbi vechi, greacă – latină); în schimb, un împrumut preluat *pe cale orală*, va fi, în principiu, adaptat pronunției.

2. Elenismele în latină: adaptare fonetică și morfologică

Situația este asemănătoare în ceea ce privește împrumuturile din greacă în latină. Ponderea lor în economia lexicului latin este remarcabilă. La fel cum limbile europene și-au alcătuit vocabularul științific și literar împrumutând masiv termeni din limba latină, deci trecând printr-o îndelungată perioadă de re-latinizare, tot astfel latina literară se modelase, la rândul ei, în urma unui semnificativ proces de elenizare.

Diferit este numai contextul în care s-au desfășurat cele două procese: dacă limbile europene se văd nevoite să împrumute cuvinte dintr-o limbă non-contemporană cu ele, limba latină își are sursa vie, în imediata vecinătate.

Avem a face, însă, cu două nivele ale elenizării latinei, două căi de pătrundere a cuvintelor grecești:

- prima cale ar fi cea populară – orală –, care duce la difuzarea unor termeni din greaca contemporană în basilect (vorbirea familiară),
- cea de-a doua, ar fi calea cultă – scrisă –, proprie acrolectului, care reține cuvinte din epoci non-contemporane: de pildă, poezii împrumută termeni homerici sau proprii liricii arhaice, filosofii din perioada clasică latină împrumută termeni aparținând lexicului filosofic al perioadei clasice grecești – așadar dintr-o perioadă cu mult anterioară.

Această distincție diastratică o putem regăsi în cadrul operei unuia și aceluiași scriitor. La Cicero, bunăoară, tipurile de grecisme folosite se adaptează stilului abordat: în opera filosofică el introduce cuvinte de origine greacă aparținând stilului înalt și perioadei de aur a filosofiei grecești, în timp ce în corespondență, unde limbajul folosit este familiar, grecismele aparțin și ele stilului familiar, elinei vorbite în perioada contemporană lui (*koiné*).

Contactul direct – concretizat în împrumuturi orale – se desfășoară de-a lungul

întregii istorii a limbii latine (sec. VI a. Chr. – VI p. Chr.); cel cultural – caracterizat de împrumuturile pătrunse pe cale scrisă – începe aproximativ în sec. III a. și continuă paralel cu primul (Fischer 1965, 42).

Paralelismul celor două căi e concretizat în existența unor dublete, fonetice și morfologice, uneori și semantice (Fischer 1965, 43):

e.g. *tumum* (popular) vs. *thymum* (literar) ‘cimbrisor’ și *thymus* < gr. θύμον
cicinus (popular) vs. *cygnus* (literar) dar și *cygnus*, *cignus* ‘lebedă’ < gr. κύκνος
citera (popular) vs. *cithara* (literar) ‘liră’ < gr. κίθαρα (cf. *App.Prob. cithara non citera*)
scema, -ae (pop) vs. *schēma*, -tis (literar) și *schēma* ‘aspect’ < σχῆμα, -τος
elephantus, -i și **olifantus* (popular) vs. *elepha(n)s*, -ntis (literar) < gr. ἑλέφας, -ντος

Adaptarea formală a fiecăruia dintre termenii–pereche reprezintă o mărturie pentru calea lui de pătrundere, ca și pentru epoca în care a avut loc acest împrumut. Este limpede că variantele care au suferit mutații fonetice și morfologice severe, integrându-se cât mai bine în sistemul latinesc, aparțin limbii populare, în timp ce încercarea de păstrare a grafiei, a pronunției și a clasei flexionare (declinarea atematică în consoană) indică un împrumut pe cale cultă. Totodată, se poate stabili epoca pătrunderii acestor termeni în limba populară, observând că au putut exista chiar împrumuturi succesive ale aceluiași termen, în același registru. De exemplu, forma **olifantus* este mai veche decât *elefantus*, fiind cea moștenită în limbile romanice: v. it. *lio(n)fante*, v. fr. *olifant*, prov. *olifan* (cf. REW 2841); totuși REW nu oferă etimonul **olifantus*, considerând toți acești termeni ca urmași ai lui *elephas*. Transformarea lui *e-* în *o-* înainte de *-l-* *exilis* nu este o modificare așteptată, deși DEL și I. Fischer (1965) nu menționează nimic despre statutul ei neregulat. Ioana Costa (2008, 97) arată că *e-* devine *o-* înainte de *-l-* *pinguis*: *elaiFa* > *olaiua*, **welo* > *uolo*.

Uneori, termenul împrumutat într-o epocă arhaică (pe cale populară), bine integrat în sistemul fonetic și lexical latinesc, își pierde, din perspectiva vorbitorului, legătura cu limba de origine și intră în opoziție cu varianta lui recent intrată în limbă, ca un termen autohton cu unul străin:

Plinius, *Nat. Hist.* 31, 95: *apuum nostri, aphyen Graeci vocant.* „Ai noștri o numesc *apua*, grecii *aphye*“.

De fapt *apua* reprezintă tot un împrumut al lui ἀφύνη, produs însă în altă epocă, oral, dar Plinius nu îl mai resimte ca fiind un cuvânt străin.

Adaptarea fono-grafematică și morfo-fonologică a elenismelor în latină este un indicator al gradului lor de integrare în această limbă. Vom remarca faptul că există două nivele de adaptare, în funcție de calea de pătrundere a împrumutului (orală/scrisă).

Pentru grecismele pătrunse pe cale orală, se pot stabili câteva reguli ale adaptării lor. În primul rând, adaptarea fonetică se caracterizează prin:

– eliminarea fonemelor absente din sistemul fonologic latin (aspiratele, siflanta *z*, *ü*) și înlocuirea lor cu fonemele cele mai apropiate care se regăseau în inventarul latinei (surde simple, *s(s)*, *u*) (cf. Fischer 1965, 48).

e.g. χορδή → *corda*

ζάπλοντος → *saplutus*

μᾶζα → *massa*

θύμον → *tumum*

- adaptarea la structura silabică obișnuită în limba latină –CV– (μᾶ → *mina*, δραχμή → *dracuma*) și eliminarea secvențelor –CC– imposibile în latină (φθισικός → *tisicus* Petron. 64, 3).
- schimbarea accentului, printr-o deplasare conformă cu regulile din latină (ἐπιστολή → *epistula*)
- un rol important în adaptarea împrumuturilor îl joacă și etimologia populară (remotivare): ὀρείχαλκος → *aurichalcum* (influențat de *aurum*); πλακοῦς, -ντος → *placenta* (contaminat cu *placere*, *placenta* e cea care îți place (Georgescu 2007, 277)¹.

Din punct de vedere morfologic, grecismele tind să-și păstreze caracteristicile din limba de origine, astfel genul și clasa de flexiune în cazul substantivelor sunt menținute. Există totuși fenomenul de metaplasma – trecerea unui substantiv dintr-o clasă de flexiune în alta odată cu procesul de integrare în limba țintă. Cele mai uzuale metaplasme sunt:

- crearea unui nominativ de declinarea I (primind astfel și genul predominant al declinării, feminin) dintr-un acuzativ de declinarea a III-a grecească (atematică în consoană, având acuzativul în *-a*): κρατήρ, -ῆρος (ὅ) > *cratera* f., κρηπίς, -ῖδος (ῆ) > *crepida* f., φάλαγξ, -αγγος (ῆ) > *palanga* f. etc.
- crearea unui nominativ masculin de declinarea a II-a dintr-un genitiv grecesc de declinarea a III-a (-os): δελφίς, -ῖνος > *delphinus*, ἐλέφας, -αντος > *elephantus* etc.
- crearea de feminine latinești de declinarea I pornind de la neutre grecești de declinarea a III-a (-ma): γλαύκωμα, -ατος (τὸ) > *glaucuma*, σχῆμα, -ατος > *sc(h)ema*.
- adaptarea formală se manifestă la verbe prin atașarea sufixului de infinitiv latinesc (în general cel de conjugarea I) unor rădăcini verbale grecești: (καλᾶν > *calare*, βάλλειν > *ballare*).

În cazul împrumuturilor pătrunse pe cale cultă, se observă introducerea în latină a unor foneme noi, care determină adoptarea unor grafeme noi (ü, scris y, surdele aspirate, notate *ch*, *th*, *ph*, siflanta *z*). În morfologie, se constată menținerea unor forme de declinare greacă (acuzative în *-a*, în *-n* etc.), precum și adoptarea unor tipuri morfologice (*-is*, *-idis*; *-as*, *-adis*; *-on*, *-ontis* etc., cf. Fischer 1965, 59).

3. Împrumuturi cu mai multe variante

În cele ce urmează, ne vom concentra asupra grecismelor care au circulat în mai multe variante fonetice sau morfologice, întrebându-ne dacă au urmat un anumit canon

1. Biville (1991, 55) nu consideră că în cazul termenilor *liquiritia* (< γλυκύρριζα) sau *blastimare* (βλασφημεῖν) ar fi intervenit fenomenul de etimologie populară, cum propune Fischer (1965, 49), ci că acești termeni au urmat o evoluție fonetică specifică. Aceeași remarcă o face și în cazul lui *amandola* (ἀμυγδάλη), unde exclude posibilitatea unei contaminări între *amygdala* și *mandere*, considerând ca naturală această evoluție fonetică (cf. Biville 1989, 36). Totuși, să nu uităm că există și un *amidula* (*Appendix Probi*), care reflectă mai bine o evoluție fonetică normală a lui ἀμυγδάλη în latină, prin urmare în cazul lui *amandola* trebuie să fi intervenit și alți factori diferiți de legile fonetice obișnuite, dintre care cel mai probabil este etimologia populară.

în stabilizarea lor ca lexeme latinești, un canon care să impună forma cea mai adecvată. De fapt, întrebarea poate fi formulată și altfel: s-au stabilizat cu adevărat într-o singură formă? Sau au continuat să circule variante diatopice, diacronice, respectiv diastratice? Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom recurge la mărturia limbilor romanice.

Diferența de ordin diastratic se reflectă în răspândirea termenilor în limba vorbită, și, de aici, în moștenirea lor în limbile romanice. Variantele care tind să se conserve în limbile romanice sunt, de cele mai multe ori, cele populare. De exemplu, dintre *magida*, *-ae* și *magis*, *-dis* (< μαγίς, -δος) se moștenește prima formă, cea populară (adaptată la decl. I): it. *madia*, fr. *maie*, prov. *mag*, ptg. *malga* (REW 5227).

Am văzut, de asemenea, cazul lui *elefantus* vs *olifantus* – aceasta din urmă fiind varianta în care s-a încetățenit împrumutul în cea mai veche etapă, și de asemenea varianta în care s-a moștenit în limbile romanice.

3.1. Κάμβαβις

Pentru termenul grecesc κάμβαβις au circulat variantele: *cannabus*, *cannaba*, *cannabum*, *can(n)ape*, *canapa*. Formele romanice presupun coexistența a două tipuri:

- *cannabis*, păstrat în dialectele suditalice și în Sardinia: neap. *kanneve*, *kannele*, abruzz. *kaneve*, log. *kánau*, campid. *kanniu*.
- *cannapus*, *-a* (adaptat la declinările I și a II-a), reprezentând tipul cel mai frecvent, moștenit în principalele limbi romanice: rom. *cânepă*, it. *canapa*, veron., venez. *kánevo*, fr. *chanvre*, prov. *canebe*, sp. *cáñamo*, port. *cannamo*.

3.2. Καστάνεια

Cuvântul *castanea* « castană », împrumutat din gr. pl. κάρυα καστάνεια sau καστανάια, adjectiv derivat de la κάστανον (de origine străină) (κάρυον « nucă »). Inițial folosit în sintagma *nux castanea* (calc după κάρυα καστάνεια, probabil interpretat ca singular), prin elipsă *castanea* capătă rol de substantiv și se moștenește ca atare în limbile romanice.

Este un împrumut popular, pentru care descendenții romanici impun reconstruirea a două variante ce par să fi coexistat în oralitate: **castania* și **castinia*. DELL consideră că vocalismul *-ă-* interior menținut ar atesta faptul că împrumutul nu este de dată timpurie; Meillet (1977⁸ [1928¹]: 90), Sganzini (1937, 77-78, 88-103, *ap.* DERom s.v. **/kas'tania/*) și FEW 2, 466b, 467a, postulează anterioritatea formei **castinia* (**/kas'tinia/*), cu *-a-* închis la *-i-*, în raport cu **castania*. Analizând totuși datele romanice, DÉRom consideră că evoluția fonetică regulată nu constituie o dovadă a unei adoptări târzii în latină, ci, arată autorii, tipul **castinia* este vechi, dar posterior tipului *castania* – sau simultan, dar în orice caz nu anterior)². Este una dintre situațiile în care datele romanice oferă informații despre cronologia unor elemente aparținând latinei vulgare: moștenirea în sardă și în dialectele limbii române în forma *castania* – așadar în zone cunoscute pentru conservarea unor forme arhaice – atestă vechimea formei, în timp ce moștenirea variantei *castinia* în zone centrale inovatoare pare să sugereze că este vorba de o formă ulterioară.

2. Cf. și Ernout (1954, 32-34), care le consideră «doublet[s] dialecta[l] tardif[s]».

3.3. Βραχίον

Un alt exemplu este cuvântul *bracchium*, pe care grămaticul Festus îl explică astfel:

Brachium nos, Graeci dicunt βραχίον, quod deducitur a βραχύ, id est breve, eo quod ab umeris ad manus breviores sunt quam a coxis plantae.

Se cuvine să notăm faptul că *brachium* era considerat cuvânt latinesc, fără a fi identificat cu gr. *βραχίον*, cu care intră în opoziție.

În ceea ce privește schimbarea morfologică, termenul – masculin în greacă – este preluat ca neutru în latină, fără îndoială din pricina terminației *-on-*, fie interpretată ca proprie neutrelor, fie pur și simplu adaptată în latină sub forma *-um* și de aici asociată genului neutru.

Cuvântul este atestat în formele: *bracio* CIL 1.583.52 (123/2 a.Chr.), *braccium* Pac. trag. 186, *bracchis* (= *brac(c)hiis*) CIL 9.3018. Forma în care s-a stabilit în oralitate a fost însă *bracium*, cu pluralul *bracia* – atestat în *Tabellae defixionum*, sec. III p.Chr. Faptul este dovedit de descendenții romanici, care presupun un prototip **braciu-*: rom. *braț*, it. *braccio*, fr. *bras*, cat. *bras*, sp. *brazo*, port. *braço*.

3.4. Κύκνος

Cuvântul a fost împrumutat în limba latină în formele: *cycnus*, *cygnus*, *cignus*, *cicinus*. Forma cultă *cycnus* se moștenește în it. *cigno*, sicil. *činnu*.

Cicinus – moștenire mult mai largă, v. it. *cecino*, *cecero*, veron. *tsezeno*, camped. *sisini*, v.fr. (de unde sp.și ptg.) *cisne* etc.

3.5. Ἄήρ

Un exemplu excentric este cazul subst. *aer*, împrumutat din gr. *ἄήρ*, *αἴρος* (masculin, dar care în limbajul poetic are și formă de feminin).³

La nivel morfologic, se poate constata frecvența oscilație atât din punctul de vedere al genului (fapt explicabil prin dubla posibilitate din limba sursă), cât și al clasei de flexiune.

Mărturiile antice indică o atribuire a tuturor celor trei genuri substantivului *aer*⁴. Ca feminin apare la Ennius, *Ann.* 495, *aere fulva*, Aulus Gellius oferind o explicație în termeni de estetică acustică (13, 21, 14 *id dixit ... non ob id solum, quod Homerus ἠέρα βαθεῖαν dicit, sed quod hic sonus, opinor, vocabilior visus et amoenior*). El notează, însă numai ca pe un fapt secundar, identitatea de gen cu ἠέρα homeric, care apare exclusiv la feminin (și la Hesiod, de altfel).

ARS Bern. *gramm. suppl.*⁵ 114, 6, *aer ... et aether masculina sunt, quamquam 'aera' et 'aethera' poetice legitur.*

3. Despre etapele integrării acestui cuvânt în latină, vezi Georgescu 2014.

4. Există și o explicație a genurilor pentru cuvântul egiptean care desemnează aerul dar înțeles din perspectivă indo-europeană: Sen., *Nat.* 3, 14 (12), 2 *Aegyptii aerem marem iudicant, qu[i]a ventus est, feminam, qu[i]a nebulosus et iners.*

5. Abrevierile folosite sunt cele propuse de TLL.

TLL explică însă genul feminin atribuit celor două cuvinte printr-o falsă interpretare a formei de Ac. sg. grecesc, *aura*, confuzie care poate duce adesea la metaplasma de la declinarea a III-a grecească la declinarea I latinească⁶. O altă falsă interpretare a aceluiași Ac. sg. grecesc determină analiza lui *aura* ca neutru plural:

GRAMM. V 571, 4 *aura generis neutri*.

ORIENT. *comm.* 1, 114, *aura librantur, fluctuat oceanus*.

În privința declinării la care este aliniat împrumutul, ea tinde să răspundă declinării atematice în *-r* din greacă, termenul fiind transpus în clasa de flexiune atematică consonantică din latină (gr. *aur;-os* → lat. *aur;-is*). Totuși, declinarea poate diferi în funcție de genul atribuit. Dacă substantivul este considerat feminin, el este încadrat în general în clasa de flexiune specifică acestui gen, declinarea I (cu excepția Enn. *aere fulva*).

O tendință importantă însă o reprezintă menținerea flexiunii grecești, mai precis a acuzativului în *-a*. TLL notează, de altfel, faptul că se întâlnește mai des *aura* decât *aerem*, această ultimă formă nefiind prezentă aproape deloc în poezie (excepție: Enn. *Sat.* 41, Sidon. *Carm.* 15, 88).

Cicero de asemenea preferă forma de acuzativ grecesc, *aura*, totuși în situația în care are nevoie de un ablativ îl adaptează la flexiunea latinească, specifică declinării a III-a (*aere*). Această inconsecvență poate indica, pe de o parte, o integrare numai parțială a termenului în latină, pe de altă parte, poate fi vorba de o opțiune personală: Cicero alege să păstreze vădită originea străină a termenului, poate pentru a-l diferenția de deja vulgarul *aur;-is* latinesc, și pentru a sublinia caracterul filosofic al noțiunii. El săvârșește, în acest fel, actul re-împrumutării termenului grecesc, cu sensuri reîmprospătate și specifice altui domeniu decât celui în care se stabilise cuvântul în limba populară. Este un lucru interesant pentru Cicero, întrucât el însuși menționează, în *De officiis*, că un grecism neintegrat e un lucru de-a dreptul ridicol (1. 111, *sermone eo debemus uti qui innatus est nobis, ne ut quidam graeca verba inculcantes iure optimo rideamur*). Faptul că, în cazul lui *aur*, Cicero alege varianta neintegrată devine un factor de diferențiere și contrapunere între straturile limbii.

O altă ipoteză ar fi aceea ca termenul să se fi încetățenit cu forma de acuzativ grecesc, și, cunoscut deja de toată lumea în această ipostază, să nu mai fie nevoie de un efort suplimentar în încercarea de integrare formală. În secolul IV, gramăticul Flavius Sosipater Charisius nota:

Gramm. I 85, 11 *hunc aura et aethera masculino genere dicimus, graeca enim sunt*.

Același gramătic notează, ca pe o deviere de la normă, faptul că cei vechi foloseau și forma *aerem*:

Gramm. I 85, 11 *Sed et hunc aerem veteres latina declinatione dixerunt*.

Gramm. I 121, 12 *aerem veteres dixerunt*.

6. Cf. *supra*, §2.

Interesant este că tendința aceasta existentă în vechime de integrare morfologică a substantivului a fost abandonată ulterior, astfel încât nu doar pentru Charisius forma *aera* este cea corectă, dar ea va funcționa și în oralitate – ulterior fiind interpretată ca nominativ. Dovada o reprezintă limbile romanice, care moștenesc, în parte, această formă: it. *aria*, log. *aera*, arom. *aeră*. (cf. REW 240).

Restul limbilor romanice moștenesc fie forma de nominativ (engad. friul. *ayer*), fie pe cea de acuzativ latinesc *aere(m)*: prov., cat., sp. *aire* (cf. Georgescu 2012).

4. Concluzii

Pornind de la întrebarea dacă există un canon în adoptarea și adaptarea grecismelor în limba latină, am încercat să analizăm un număr de împrumuturi grecești din perspectiva căii de penetrare (adică a originii diastratice) și a modului de adaptare fonetică și morfologică la sistemul limbii latine.

Am putut astfel observa variațiile de ordin fonetic și morfologic pe care le suferă un termen grecesc în procesul de integrare în latină, precum și posibilitatea ca aceste variante să coexiste timp îndelungat, fapt reflectat de moștenirea în limbile romanice. Acestea pot oferi informații importante privind cronologia relativă a penetrării lor în latină și răspândirea lor geografică. Este posibil ca variantele să fie sincronice, aparținând diverselor varietăți diatopice ale limbii vorbite, dar în egală măsură se poate ca o anumită variantă, mai veche, să supraviețuiască într-o parte a României, iar alta să apară ulterior, fie reîmprumutată, fie evoluată fonetic, într-o altă zonă.

Canonul, prin urmare, est dat de uz: uneori constatăm reușita unei variante culte de a se impune în limba vorbită – cum pare a fi cazul formei *aera* – dar astfel de situații sunt izolate. Uzul, și numai el, decide forma cuvântului; uzul integrează un cuvânt în limba țintă, iar varianta cea mai adaptată sistemului fono-morfologic al limbii este cea care se impune. Singura „țintă” a împrumuturilor grecești este aceea de a deveni în așa măsură parte a limbii latine, încât să fie puse în opoziție cu însuși etimonul lor grecesc (cf. *apua* vs ἀφύη, *bracchium* vs βραχίον).

Bibliografie

- Biville, Frédérique. 1981. *L'intégration des mots grecs dans les déclinaisons latines, et le problème des métraplases*, în « Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes », LX, p. 123-132.
- Biville, Frédérique. 1985. *Les éléments grecs du vocabulaire français*, în « L'information grammaticale », XXIV, p. 3-8.
- Biville, Frédérique. 1989. *Grec et latin: contacts linguistiques et création lexicale. Pour une typologie des hellenismes lexicaux du latin*, în M. Lavency, D. Longrée (coord.), *Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, Actes du Ve Colloque de Linguistique latine*. Louvain-la-Neuve : Peeters, p. 29-40.
- Biville, Frédérique. 1991. *L'emprunt lexical, un révélateur des structures vivantes des deux langues en contact (le cas du grec et du latin)*, în « Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes », LXV, p. 45-58.
- Biville, Frédérique. 1992. *Le grec parlé en latin vulgaire. Domaines lexicaux, structures linguistiques d'accueil*, în Maria Iliescu, Werner Marxgut (coord.), *Latin vulgaire – latin tardif III, Actes du IIIeme Colloque international sur le latin vulgaire et tardif* (Innsbruck, 1991). Tübingen : Max Niemeyer Verlag, p. 26-39.

- Biville, Frédérique. 1998. *Compétence bilingue latino-grecque et manipulations interlinguistiques*, în Claude Brixhe (coord.), *La koiné grecque antique III*. A.D.R.A. Nancy, p. 145-160.
- Biville, Frédérique. 2000. *Bilinguisme gréco-latin et créations éphémères de discours*, în „Lingua Latina”, VI.
- Biville, Frédérique. 2002. *The Graeco-Romans and Graeco-Latin: a Terminological Framework for Cases of Bilingualism*, în J. N. Adams, M. Janse and S. Swain (coord.), *Bilingualism in Ancient Society*, Oxford University Press, p. 78-102.
- Boyancé, P. 1956. *La connaissance du grec à Rome*, în «Revue des études latines», XXXIV, p. 111- 131.
- Cavalca, Maria Grazia. 2001. *I grecismi nel Satyricon di Petronio*. Bologna: Patron Editore.
- Costa, Ioana. 2008. *Fonetică istorică latină*. Editura Universității din București.
- DELL – Ernout, Alfred, Meillet, Antoine. 1959⁴ [1932¹]. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- DÉRom – Buchi, Eva, Schweickard, Wolfgang, *Dictionnaire Étymologique Roman*, <http://www.atilf.fr/DERom>.
- Devoto, Giacomo. 1944. *Storia della lingua di Roma*. Bologna: Licinio Cappelli Editore.
- Dubuisson, Daniel. 1992. *Le grec à Rome à l'époque de Cicéron, extension et qualité du bilinguisme*, în «Annales. Histoire, Sciences Sociales», XLVII, p. 187-206 (<http://www.persee.fr/web/revues/>).
- Ernout, Alfred. 1954. *Aspects du vocabulaire latin*. Paris : Klincksieck.
- Fischer, Iancu. 1956. *Vocabularul*, în Graur, Al. (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București: EARPR, p. 28-72.
- Georgescu, Simona. 2012. *La continuación del lat. aer en las lenguas románicas*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 2 / 2012, 216-229.
- Georgescu, Simona. 2014. *¿Cómo reaccionaban los latinohablantes frente a un préstamo griego? El proceso de integración del gr. aer en el latín vulgar*, în Molinelli, Piera / Cuzzolin, Pierluigi / Fedriani, Chiara (coord.), *Latin Vulgaire, latin tardif X. Actes du Xe colloque international sur le latin vulgaire et tardif* (Bergamo, 5-9 septembre 2012). Bergamo University Press, 541-556.
- Georgescu, Theodor. 2007. *Vocabularul culinar în greaca veche și latină*. Editura Universității din București.
- Meillet, Antoine. 1977⁸ [1928¹]. *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. Paris : Klincksieck.
- Palmer, L.R. 1964⁴. *The Latin Language*. London: The Faber and Faber Limited.
- Sganzini, Silvio. 1937. *La castagna nell'alta Italia e nella Svizzera italiana*, în „Vox Romanica” II, p. 77-103.